

Concepte fundamentale în pragmatică

de
SORIN GUIA

Termenul de pragmatică a fost utilizat pentru prima dată de către filosoful Charles Morris, care distinge în teoria sa despre semne (semiotica) cele trei domenii de cercetare: sintaxa, semantica și pragmatica. Ultimul domeniu amintit tratează relațiile semnelor cu protagoniștii actului lingvistic. Morris distinge o pragmatică pură și o pragmatică descriptivă. În opinia sa, pragmatica se reduce la studiul pronumelor de persoana întâi și a doua, și la cel al adverbilor de loc și de timp (Morris 1938: 77-137). La acea dată, pragmatica era un termen care nu trimitea la nici o cercetare efectivă. Ulterior, conceptul de pragmatică primește și alte accepții, fiind utilizat în domenii și în titluri de cărți care se ocupă de psihopatologia comunicării sau care tratează problema dezvoltării sistemelor lingvistice.

Deși în lucrările de specialitate nu se face distincția clară între semantică și pragmatică, cele două domenii de cercetare nu trebuie confundate, întrucât semantica studiază semnificatul intrinsec al unui cuvânt sau al unei propoziții, în timp ce pragmatica studiază sensul (*Sinn*) al unei unități determinate în funcție de contextul determinat, de agenții actului de vorbire și de situația comunicativă (Frâncu 1997: 142).

Pragmatica urmărește și se dezvoltă pe două căi:

- a) în sens general, se ocupă de psihopatologia comunicării și de evoluția sistemelor simbolice, devenind astfel o diviziune a semioticii lingvistice;
- b) în sens restrâns, este studiul oricărei referințe explicite făcute de vorbitor la context (Levinson 1984: 5).

O definiție lingvistică este dată de Anne-Marie Diller și François Récanati: „pragmatica este studiul utilizării limbajului în discurs și al mărcilor specifice care, în limbă, atestă vocația sa discursivă” (apud Armengaud 1985: 5). Analiza unui enunț în funcție de o situație dată (în funcție de context, de situația de discurs), efectul vorbirii asupra situației, atitudinea locutorului atunci când vorbește, raporturile cu textul sînt aspecte urmărite și studiate de către pragmatică. În acest sens, este justificată afirmația lui Robert Martin că pragmatica reprezintă studiul condițiilor de potrivire contextuală a enunțurilor lingvistice¹.

Sarcina principală a pragmaticii este de a descrie interpretarea completă a enunțului, pornind de la interpretarea parțială a frazei pe care o furnizează lingvistica înțeleasă în sens strict (fonologie, sintaxă, semantică); pe de o parte, urmărește selectarea unor interpretări în cazurile în care analiza lingvistică produce mai multe interpretări, pe de altă parte, de a face ca diferiților termeni referențiali să li se atribuie referenți. Dezambiguizarea enunțului cît și atribuirea de referenți sînt două dintre sarcinile interpretării pragmatice; în acest caz, interpretarea pur lingvistică nu este suficientă. Astfel, „obligația” pragmaticii constă în a permite o interpretare completă a enunțului, pornind de la interpretarea parțială oferită de interpretarea lingvistică.

Pe lângă procesele ce țin de codul lingvistic propriu-zis, trebuie să recurgem la procese extralingvistice, care să permită identificarea referentului corespunzător din

¹ R. Martin, *Pour une logique du sens*, Paris, Presses Universitaires de France, Paris, 1983, apud Dragoș 2000: 20.

ansamblul de referenți posibili. Expresiile definite sau nedefinite, sau numele proprii întrebuințate într-o manieră metonimică, de exemplu, sînt relevante în acest sens:

- a) *Omleta cu șuncă* a plecat fără să plătească.
- b) *George Sand* este pe al treilea raft de jos.

Omleta cu șuncă desemnează clientul care a comandat acest meniu, iar *George Sand* desemnează cărțile și nu pe autoarea lor. În aceste cazuri, analiza lingvistică este incapabilă să precizeze referentul, atribuțiile revenind analizei pragmatice (Moeschler/ Reboul 1999: 142-143).

Pragmatica are legături mai strînse cu socio- și psiholingvistica decît cu lingvistica, întrucît problemele tehnice ale comunicării trebuie puse de acord cu cele social-umane (de exemplu, recunoașterea reciprocă a vorbitorilor, recunoașterea normei interacțiunii dintre ei etc.). În acest sens, merită observat caracterul social al semioticii lui Morris.

Dacă la Morris rolul social este unul dominant, R. Carnap concepe pragmatica ca o știință empirică, considerînd că toată lingvistica ar fi fondată pe pragmatică: „Cînd într-o cercetare se fac referiri explicite despre vorbitor sau, în general, astfel exprimat, despre cel care folosește o limbă oarecare, acea cercetare se înscrie în domeniul pragmaticii” (apud Hoarță Lăzărescu 1999: 10). Definiția dată pragmaticii de Carnap este prea limitată (se referă numai la cuvintele deictice, cum ar fi pronumele *eu* și *tu*) întrucît nu se referă la aspectele contextului, chestiune criticată de Levinson, care propune o reformulare a definiției pragmaticii: „fiecare cercetare lingvistică care se referă cu obligativitate la aspectele contextului” (apud Hoarță Lăzărescu 1999: 11-12).

Simplificînd lucrurile, Oswald Ducrot și Jean-Marie Schaeffer propun două accepții fundamentale termenului de pragmatică:

- a) Pragmatica 1 care studiază tot ceea ce, în sensul unui enunț, ține de situația în care este folosit enunțul și nu doar de structura lingvistică a frazei utilizate; în această situație enunțul este influențat de context, care adaugă noi informații la cele deja spuse, nu neapărat lingvistice;
- b) Pragmatica 2 care se ocupă de efectul vorbirii asupra situației și nu de efectul situației asupra vorbirii; în acest caz, enunțurile dau informații despre participanții discursului și impun o anumită imagine a locutorului în momentul vorbirii: angajare sau rezervare față de cele comunicate (Ducrot/ Schaeffer 1996: 89-90).

Contextul este un concept central și caracteristic pentru pragmatică. În literatura lingvistică, termenul de „context” a fost folosit cu semnificații diferite: pentru a desemna vecinătatea lingvistică a unui termen sau a unui enunț; pentru a desemna un ansamblu de informații de care dispune interlocutorul, care îi servesc acestuia pentru a interpreta discursul sau fragmentul de discurs luat în considerare.

Ținînd cont de limitele în care se desfășoară noțiunea de context, Françoise Armengaud (1985: 60-61) propune patru tipuri de contexte:

- a) Contextul circumstanțial, factual, existențial sau referențial, care înseamnă identitatea interlocutorilor, împrejurările fizice, locul și timpul discursului. Acest tip de context e cel al indivizilor care își desfășoară activitatea într-o lume reală.
- b) Contextul situațional sau pragmatic, care este un context cultural mediatizat. Situația este calificată și socialmente recunoscută și comportă una sau mai multe finalități și un sens imanent împărțit între protagoniști și aparținînd aceleiași culturi (exemple de contexte situaționale: o celebrare liturgică, o discuție între parlamentari în sens public, un flirt, un dialog referențial etc.).

c) Contextul interacțional este format din înșiruirea actelor de limbaj într-o secvență interdiscursivă, înșiruire care e reglată de anumite mecanisme ale limbajului.

d) Contextul presupozitional este constituit din tot ce presupun interlocutorii, mai ales credințele, așteptările și intențiile lor.

Un alt concept de bază al pragmaticii este cel de *performanță*. Opusul competenței, performanța reprezintă, în accepția lui Chomsky, capacitățile pe care le are un individ de a produce un enunț sau altul, pe care îl produce efectiv; altfel spus, actualizarea cunoștințelor pe care un locutor-auditor ideal le are despre limba sa. Conceptul de performanță primește, în teoria lui Grice, un sens diferit de cel din tradiția generativistă. Dacă pentru Chomsky performanța definește ansamblul de „producții lingvistice”, pragmatica, în orientarea sa griceeană, este o cercetare a înțelegerii, și nu a producerii limbajului. În această pragmatică, noțiunile întîlnite mai des sînt cele de implicatură și presupozitie.

Termenul de *implicatură*, introdus de Paul Grice, desemnează unele concluzii care pot fi trase din enunțuri, fără ca relația dintre aceste concluzii și enunțurile în cauză să se poată reduce la relația logică de implicație. Ele corespund, în limbajul curent, sugestiei sau insinuării. Există o diferență între ceea ce se spune (semnificația lingvistică convențională a frazei) și ceea ce se transmite sau se comunică (interpretarea enunțului). Semnificația este ceea ce se spune, în timp ce implicatura este ceea ce se comunică. Grice distinge între implicaturi convenționale (foarte apropiate de prezumțiile lexicale; de exemplu, enunțul *Ion s-a lăsat de fumat* produce implicatura convențională *Ion fuma*) și implicaturi conversaționale, care comunică mai mult decît spun și depind în mod direct de contextul referențial (în exemplul *John este englez ... e curajos* se comunică mai mult decît se spune despre John: John este curajos pentru că e englez și, deci, că englezii sînt curajoși).

Pragmatica franceză introduce noțiunea de *presupoziție* prin Oswald Ducrot (vezi *Dire et ne pas dire*, Paris, 1972). Într-un enunț, se poate face deosebirea între ceea ce este spus (exprimat) și ceea ce este presupus. În enunțul *Ion s-a lăsat de fumat*, ceea ce se spune este *Ion nu fumează*, iar ceea ce se presupune, *Ion fuma* (propoziție presupusă de *Ion s-a lăsat de fumat*) (Moeschler/ Reboul 1999: 506, 509). În cazul presupozitiei, un enunț presupune pe altul, dacă adevărul celui de-al doilea este o precondiție a adevărului primului.

Actul de vorbire se pare că este unul dintre cele mai importante concepte utilizate de pragmatică. O teorie a actelor de limbaj începe să prindă contur o dată cu interesul manifestat de către filosoful englez J. L. Austin pentru filosofia limbajului. Pornind de la o teorie filosofică anglosaxonă a epocii, după care limbajul are drept scop descrierea realității (frazele pot fi evaluate ca adevărate sau false, în funcție de cazurile dacă situația pe care o descriu s-a produs efectiv în lume sau nu), Austin observă că numeroase enunțuri (de genul *Îți ordon să taci*; *Te botez în numele Tatălui, al Fiului și al Sfîntului Duh*; *Îți promit că vin mîine*) nu pot fi evaluate ca adevărate sau false, nu descriu lumea în termenii realității, nu spun nimic despre starea prezentă sau trecută a lumii. Astfel, Austin (1962), într-o primă fază a lucrărilor sale despre actele de limbaj, introduce termenii „constatativ” și „performativ”, încercînd să stabilească distincția între enunțurile constatative, cele care se limitează la a descrie o situație, și enunțurile performative, cele care îndeplinesc un act (de exemplu, *Pisica este pe preș*, pentru primele; *Îți promit că vin mîine*, pentru enunțurile performative)².

² Vezi în acest sens și Moeschler/ Reboul 1999: 509, Moeschler/ Reboul 2001: 23-25.

Enunțurile constatative au funcția de a descrie o stare de fapte, reprezintă afirmațiile care sînt descrieri și pot fi apreciate ca adevărate sau false și fac parte din logosul *apophantikos*³. Enunțurile performative nu descriu nimic, ci corespund executării unei acțiuni; nu sînt adevărate sau false (sau, mai bine spus, nu se pune problema dacă sînt adevărate sau false), performativele putînd fi evaluate doar ca reușite sau nereușite. În plus, spre deosebire de enunțurile constatative, sînt la persoana întîi indicativ prezent și conțin un verb performativ de tipul *a ordona, a promite, a jura, a boteza* (de exemplu, *Promit să vin mîine; Jur că mă voi răzbuna; Îți impun să respecti aceste reguli* etc.).

Într-o a doua fază a lucrărilor sale, Austin renunță la distincția constatativ/ performativ și propune (ca și J. R. Searle, *Speech Acts*, Cambridge, 1969) o teorie generală a actelor de vorbire, valabilă pentru toate tipurile de enunțuri. Austin propune o clasificare a actelor de limbaj în trei categorii (actul locuționar, actul ilocuționar și actul perlocuționar)⁴:

a) *actul locuționar*, care corespunde faptului de a vorbi (adică pronunțării de către vorbitor a unei fraze sau alta), se îndeplinește prin simplul fapt de a spune ceva și constă în emisiunea cuvintelor și combinarea lor după reguli gramaticale;

b) *actul ilocuționar*, care corespunde actului pe care vorbitorul intenționează să-l îndeplinească folosind o frază sau alta (promisiune amenințare, botez, declarație, rugăminte), se îndeplinește în actul de a zice, în spunere, referindu-se la specificul actelor de vorbire și atribuind unei formule o anumită valoare de acțiune;

c) *actul perlocuționar*, care se îndeplinește prin faptul de a zice ceva și constă în efectul produs asupra interlocutorului prin rostirea enunțului; este actul pe care vorbitorul îl îndeplinește prin pronunțarea unei fraze sau alteia.

Să luăm exemplul următor (Moeschler/ Reboul 2001: 25): tatăl îi dă fiului său ordinul de a se spăla pe dinți zicînd *Du-te spală-te pe dinți*; tatăl îndeplinește simultan două acte: un act locuționar (acela de a rosti fraza dată ca exemplu) și un act ilocuționar, actul de a ordona fiului său să se ducă să se spele pe dinți. Răspunzînd *Nu mi-e somn*, fiul îndeplinește trei acte: un act locuționar de a rosti enunțul citat; un act ilocuționar de afirmare a faptului că nu îi este somn, care nu trebuie confundat cu nici un act de răspuns sau de refuz; un act perlocuționar de persuadare, prin faptul că încearcă să-l convingă pe tatăl său că mai poate să aștepte cu spălutul pe dinți, întrucît lui nu-i este somn. Astfel, semnificația inițială a termenului de performativ se regăsește în mare parte în noțiunea de act ilocuționar.

În concluzie, cele trei concepte prezentate pe scurt (*context, performanță, act*) dețin în nucleul lor explicativ o dimensiune personalizată a limbajului, o dimensiune subiectivă care se traduce în opoziția lingvistică *sistem/ uzul sistemului* de către vorbitori, de aceasta din urmă ocupîndu-se tocmai pragmatica⁵.

Sistemul este definit ca fiind compus dintr-o sintaxă și o semantică. Sintaxa derivă formele de suprafață produse de formele de bună formare; semantică derivă o formă logică dedusă prin intermediul regulilor de compunere. Pragmatica are ca sarcină să dea o

³ Aristotel distingea între *logosul semantikos* (care include tot limbajul, căci semnifică ceva), *logosul apophantikos* (care include structurile afirmative și negative, și în care se poate testa adevărul sau falsul), *logosul pragmatikos* (care este o determinare ulterioară, de ordin practic a logosului semantikos) și *logosul poietikos* (care și el este o determinare ulterioară și se referă la limbajul poeziei), apud Frîncu 1997: 141.

⁴ Vezi în acest sens și Frîncu 1997: 144-145; Hoarță Lăzărescu 1999: 69-80; Moeschler/ Reboul 1999: 499; Moeschler/ Reboul 2001: 25.

⁵ Vezi în acest sens și Dragoș 2000: 30.

interpretare completă a frazei care face obiectul enunțării (și anume enunțul) (Moeschler/ Reboul 1999: 21).

În funcție de opțiunile care definesc raporturile dintre lingvistică și pragmatică se vorbește astăzi despre teorii și concepții pragmatice. Aceste aspecte ridică numeroase întrebări, cum ar fi:

- a) Pragmatica depinde de studiul competenței sau al performanței?
- b) Pragmatica este o componentă a lingvisticii sau este independentă de aceasta?
- c) Pragmatica aparține lingvisticii, sociolingvisticii sau psiholingvisticii?

În tradiția inaugurată de Grice, opoziția lingvistică/ pragmatică corespunde opoziției competență/ performanță. Regulile pragmatice nu privesc componenta lingvistică, ci o teorie a performanței. Pragmatica griceeană este o cercetare a înțelegerii și nu a producerii limbajului.

De cealaltă parte, în tradiția francofonă, inaugurată de E. Benveniste (1966; 1974) și O. Ducrot (1984; 1989), pragmatica aparține studiului performanței: aspectele pragmatice sînt codificate în limbă, iar limba conține instrucțiuni asupra acestor utilizări posibile. Aceasta este și teoria *pragmaticii integrate*, la care au subscris J.C. Anscombe și O. Ducrot. Adepții pragmaticii integrate susțin o concepție ascriptivă asupra limbajului, conform căreia enunțurile nu comunică stări de fapte, ci acțiuni, acte de limbaj. De aceea a descrie un enunț înseamnă a descrie tipul de act pe care enunțul trebuie să-l realizeze, iar a înțelege un enunț înseamnă a înțelege rațiunile enunțării sale.

Pragmatica integrată a lui Ducrot respinge orice ipoteză conform căreia limbajul are drept scop reprezentarea realității și propune teoria independenței dintre limbaj și realitate (teoria autonomiei limbajului). Astfel, Ducrot vorbește de două etape în interpretarea enunțurilor: una care aparține componentei lingvistice (dă semnificație frazei, oferind o îmbinare de informații lingvistice) și, cealaltă, care aparține componentei retorice (ne oferă informații extralingvistice)⁶.

Punând aceste câteva aspecte, putem trage concluzia că pragmatica, conform adepților pragmaticii integrate, face parte din lingvistică și oferim parțial răspunsul la cea de-a doua întrebare.

Pragmatica radicală se opune concepției discutate anterior și propune teza că pragmatica nu este parte integrantă a semanticii, ci despărțită de aceasta. Dacă pragmatica integrată este asimilabilă lingvisticii, pragmatica radicală este în afara lingvisticii. Mai mult, pragmatica radicală descrie aspectele nonvericondiționale ale sensului, propunînd o definiție „matematică”: pragmatica = sensul – condițiile de adevăr⁷.

Pragmatica cognitivă pornește de la ipoteza că operațiile legate de interpretarea pragmatică a enunțurilor nu sînt specializate/ adaptate sistemului lingvistic, ci aparțin sistemului central al gîndirii. Pentru reprezentanții acestei concepții în pragmatică, D. Sperber și D. Wilson, gîndirea umană (cunoașterea) este un organism orientat spre relevanță. Nu există activitate de comunicare care să nu conțină (cel puțin) o prezumție sau (cel mult) o garanție de relevanță (Moeschler/ Reboul 1999: 83).

Punînd în balanță aceste teze, vom spune că dezambiguizarea enunțului prin atribuirea acestuia a unui sens complet, ultim și definitiv reprezintă sarcina principală a pragmaticii. Astfel, pragmatica nu se desprinde de lingvistică, întrucît ea observă raportul

⁶ Vezi în acest sens Moeschler/ Reboul 1999: 25-26, 106.

⁷ Cf. G. Gazdar, *Pragmatics. Implicature, Presupposition and Logical Form*, Academic Press, New York, 1979, apud Moeschler/ Reboul 1999: 26-27.

dintre obiectul lingvisticii (relația formă – semnificație) și faptele de performanță. Mai mult, pragmatica are raporturi foarte apropiate cu probleme abordate de sociolingvistică și psiholingvistică, discipline vecine lingvisticii. Aceste apropieri au determinat apariția a două orientări (Moeschler/ Reboul 1999: 28-29):

1. Orientarea *sociolingvistică* (J. Gumperz, W. Labov, E. Goffman), pentru care enunțul nu poate fi despărțit de cadrul social și cultural în care este rostit.

2. Orientarea *psiholingvistică* (E. Bates, J. M. Levelt), care ridică problema raportului dintre limbaj (întrebuințarea limbajului) și cunoaștere.

Astfel, integrată sau nu lingvisticii, pragmatica „studiază limbajul ca fenomen în situații discursive, comunicative și sociale, toate acestea fiind grevate de o intenționalitate intrinsecă” (Dragoș 2000: 37).

Bibliografie

- Armengaud, F., *La pragmatique*, Presses de Universitaires de France, Paris, 1985.
Austin, J. L., *How to do Things with Word*, Oxford, 1962.
Benveniste, E., *Problèmes de linguistique générale*, Gallimard, Paris, I, 1966, II, 1974.
Dragoș, E., *Introducere în pragmatică*, Casa Cărții de Știință, Cluj, 2000.
Ducrot, O., *Le Dire et le dit*, Minuit, Paris, 1984.
Ducrot, O., *Logique, structure, énonciation*, Minuit, Paris, 1989.
Ducrot, O./Schaeffer, J. M., *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, Editura Babel, București, 1996.
Frâncu, C., *Curenți și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Casa Editorială „Demiurg”, Iași, 1997.
Greimas, A. J./ Courtès, J., *Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Hachette, Paris, 1979.
Hoarăță Lăzărescu, L., *Lingvistică pragmatică*, Editura Cermei, Iași, 1999.
Levinson, S.C., *Pragmatics*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
Moeschler, J., *Argumentation et Conversation. Eléments pour une analyse pragmatique du discours*, Hatier, Paris, 1985.
Moeschler, J., Reboul, A., *Dicționar enciclopedic de pragmatică*, Editura Echinoc, Cluj, 1999.
Moeschler, J./ Reboul, A., *Pragmatica, azi. O nouă știință a comunicării*, Editura Echinoc, Cluj, 2001.
Morris, C. W., *Foundations of the Theory of Sing*, în Neurath, O./Carnap R., și Morris, C., *International Encyclopedia of Unified Science*, Chicago, 1938.
Schiffirin, D., *Approaches to Discourse*, Blackwell, Oxford, Cambridge, 1984.
Schiffirin, D., *Discourse Markers*, Cambridge University Press, Cambridge, 1987.